

ΑΓΓ. ΒΑΪΔΗ – ΚΟΛΛΙΑ

**ΣΚΕΨΕΙΣ ΓΙΑ ΤΑ ΒΙΟΛΟΓΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ
ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ
ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ**

ΑΓΓ. ΒΑΪΔΗ-ΚΟΛΛΙΑ

ΣΚΕΨΕΙΣ ΓΙΑ ΤΑ ΒΙΟΛΟΓΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΣΤΗΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΤΟΥ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗ

1. Βιολογικά φαινόμενα και κοινωνικά φαινόμενα. – 2. Ἡ οἰκογένεια ὡς φυσικός, βιολογικός σκοπός, συνδυασμός ἄρρενος καὶ θήλεος. – 3. Στοιχεῖα εὐγονικῆς. – 4. Ἡ βιολογική βάση τῆς κοινωνικότητας τοῦ ἀνθρώπου.

1. Βιολογικά καὶ κοινωνικά φαινόμενα

Γιὰ τόν Ἀριστοτέλη ἀποτελεῖ προσφιλή τρόπο ἢ καταφυγή σέ βιολογικά φαινόμενα προκειμένου νά στηρίξει, νά ἀποδείξει ἢ νά ἀναλύσει ἀκόμα καί τὰ κοινωνικά ἢ ἄλλα φαινόμενα, τὰ ὁποῖα δέν προσφέρονται στήν ἄμεση ἀπόδειξη.

Ἄς μή λησμονοῦμε ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ὑπῆρξε ὁ πατήρ τῆς βιολογίας μέ διάφορα ἄλλα ἔργα του καί εἰδικότερα μέ τὰ *Περί ζώων μορίων*, *Περί ζώων γενέσεως*, *Περί ζώων κινήσεως* καί ἄλλα. Στά βιολογικά ἔργα του ὑπάρχουν πλουσιώτατες γνώσεις ἀνατομίας καί ἐμβρυολογίας καί θεωρήματα φυσιολογίας. Σ' αὐτά πρωτοπαρουσιάζεται ἡ ἔννοια τοῦ ὀργανισμοῦ καί ἡ γένεση τῆς ζωῆς ἐρμηνεύεται τελεολογικά μέ κύρια ἔννοια τήν ἐντελέχεια. Γιὰ τὰ ἔμβια ὄντα ὡς πρώτη ἐντελέχεια θεωρεῖται ἡ ψυχή πού ἐννοεῖται ὡς ἀρχή συντηρητική καί διαπλαστική τοῦ ὀργανισμοῦ τους, καθὼς καί ἀρχή, πού γεννάει τίς αἰσθήσεις τους καί διευθύνει τίς κινήσεις τους¹.

Κατ' Ἀριστοτέλη, στά βιολογικά ὄντα ὁ σκοπός προϋπάρχει, ρυθμίζει τήν ἐνέργεια καί τήν καθοδηγεῖ στό ἐπιδιωκόμενο τέρμα. Ὁ Ἀριστοτέλης σ' αὐτό τό σημεῖο ἐπαναλαμβάνει μία ἀντίληψη γιά τή σύμφωνη μέ τούς σκοπούς ἐνέργεια τῆς φύσης, πού τήν εἶχε πρῶτος εἰσηγηθῆ ὁ Ἀναξαγόρας. Ἡ φύση, δηλαδή, ἐργάζεται ὅπως ὁ καλλιτέχνης, συλλαμβάνει τό σχέδιο καί ἔπειτα καθορίζει βάσει αὐτοῦ τό ὑλικό, πού θά χρησιμοποιηθεῖ. Μποροῦμε νά

1. Κ. Δεσποτόπουλου, *Μελετήματα Φιλοσοφίας*, Ἀθήνα 1978 σελ. 197-8.

πούμε ότι σ' ένα βαθμό ή άποψη αυτή του Σταγειρίτη φιλόσοφου διατηρείται σήμερα στο λεγόμενο βιταλισμό. Πολλοί πού δέν πίστευαν στη λύση του βιολογικού προβλήματος από τό Λαμάρκ και τό Δαρβίνο στράφηκαν σέ αναζήτηση άλλων παραγόντων όχι μηχανικών. Αὐτός δέ πού πλησιάζει περισσότερο τόν Ἄριστοτέλη και επαναφέρνει τόν ὄρο έντελέχεια, εἶναι ὁ γερμανός φιλόσοφος Ντρίς².

Στά *Πολιτικά* ὁ Ἄριστοτέλης χρησιμοποιεῖ μέ εὐρύτητα τά βιολογικά φαινόμενα. Κάτι πού δείχνει, τή βαθιὰ του πεποίθηση, ὅτι τά πολιτικά ἢ κοινωνικά φαινόμενα εἶναι κατά ένα τρόπο προέκταση τῶν βιολογικῶν. Τό θέμα βέβαια τῆς ἐξήγησης τῶν κοινωνικῶν και πολιτικῶν φαινομένων μέσω βιολογικῶν παραδειγμάτων εἶναι ἐξαιρετικά μεγάλο και δύσκολο. Ἐδῶ θά ἐπιχειρήσουμε μόνο μιὰ ἀπλή ἀναφορά σέ ὅ,τι διδάσκει ὁ Ἄριστοτέλης γιά τό καθαρά βιολογικό φαινόμενο τῆς διαιώνισης τοῦ εἴδους³, γιά τή διάκριση τῶν φύλων⁴, τῶν ἀτόμων⁵, τῶν ζώων⁶, γιά τήν Εὐγονική, ὅπως και γιά τή σύγκριση τῶν μελῶν τοῦ σώματος και αὐτῶν τῆς κοινωνίας.

Οἱ ἀπόψεις τοῦ φιλοσόφου γιά τό θέμα τῆς εὐγονικῆς εἶναι πολύ σημαντικές και προσφέρονται γιά ἐπιστημονική βάσανο. Ἐάν δέ συγκριθοῦν μέ τίς σύγχρονες περί εὐγονικῆς ἀπόψεις, θεωροῦνται ἐκπληκτικά προοδευτικές γιά τήν ἐποχή τους.

2. Ἡ οἰκογένεια ὡς φυσικός, βιολογικά σκόπιμος συνδυασμός ἄρρενος και θήλεος

Ὁ φιλόσοφος θεωρεῖ βάση τῆς πολιτικῆς κοινωνίας τήν οἰκογένεια. Γιά νά ἀποδείξει, λοιπόν, τήν προέλευση τῆς οἰκογένειας κατά φυσική σκοπιμότητα, ἐπικαλεῖται σάν παράδειγμα τήν φυσική ἔλξη τοῦ ἄρσενικοῦ και τοῦ θηλυκοῦ, ἢ ὁποῖα ἔχει ὡς έντελέχεια τήν διαιώνιση τοῦ εἴδους⁷.

Βασική ἀνάγκη πού ὑπαγορεύεται ἀπό τή φύση εἶναι ὁ ἀρχικός διανθρώπινος δεσμός⁸, δηλαδή ἡ ἀνάγκη νά συνδέσουν τή ζωή τους ὁ ἄντρας και

2. Ch. Driesch: *Διδασκαλία περί πραγματικότητας*.

3. Ἄριστοτέλους, *Πολιτικά Α'* 1252^a 26-28, *Η'* 1334^b 29-42, 1335^a 1-41, 1335^b 1-41.

4. *Πολιτικά Α'* 1254^b 13-14 «Ἐτι δέ τό ἄρρεν πρός τό θῆλυ φύσει τό μέν κρεῖττον, τό δέ χειρόν, τό μέν ἄρχον τό δ' ἀρχόμενον».

5. *Πολιτικά Α'* 1254^b 14-16 «Τό αὐτόν δέ τρόπον ἀναγκαῖον εἶναι και ἐπί ταύτην ἀνθρώπων».

6. *Πολιτικά Α'* 1254 34-36, 1254^b 11-12.

7. *Πολιτικά Α'* 1252^a 26-28 «Ἀνάγκη δεῖ πρῶτον συνδυάζεσθαι τοὺς ἄνευ ἀλλήλων μή δυναμένους εἶναι, ὡς ἄν θῆλυ μέν και ἄρρεν τῆς γεννήσεως ἔνεκεν (και τοῦτο οὐκ ἐκ προαιρέσεως, ἀλλ' ὡς περ και ἐν τοῖς ἄλλοις ζώοις και φυτοῖς φυσικόν τό ἐπιέσθαι, ὡς αὐτό, τοιοῦτον καταλιπεῖν ἕτερον)».

8. *Πολιτικά Α'* 1252^a 26-28.

ή γυναίκα, «τό συνδυάζεσθαι», γιατί δέν μποροῦν νά ὑπάρξουν χωριστά⁹.

Καί τό βασικό στοιχείο τοῦ δεσμοῦ εἶναι ἡ τεκνοποιία, πού ἐξασφαλίζει τή συνέχεια τῆς ζωῆς καί τῶν δύο. Ἡ ἀδήριτη λοιπόν σχέση τῶν δύο φύλων ἔχει μιά τελολογική ἐξήγηση: «Τῆς γενέσεως ἔνεκεν». Ἔχει ὅμως πάντοτε σάν σκοπό συνειδητό τήν τεκνοποιία ἢ ἀμοιβαία ἐξάρτηση τοῦ ἄντρα καί τῆς γυναίκας;

Ἡ ἐρωτική τους δηλαδή σύζευξη ὑπαγορεύεται πάντοτε ἀπό τή συνειδητή πρόθεση νά ἀποκτήσουν τέκνα; Ὁ Ἀριστοτέλης προβάλλει τήν τελολογική αὐτή συνάρτηση, ὄχι ὅμως ἀπλά στήν ἀτομική συνείδηση τοῦ ἄντρα καί τῆς γυναίκας, ἀλλά σέ μιά βιολογική ὑπερατομική προοπτική: «Καί τοῦτο ἐκ προαιρέσεως, ἀλλ' ὥσπερ καί ἐν τοῖς ἄλλοις ζώοις καί φυτοῖς φυσικόν τό ἐφιεσθαι, οἷον αὐτό τοιοῦτον καταλιπεῖν ἕτερον»¹⁰.

Ἐξάλλου, ἡ βασική διανθρώπινη σχέση, δηλαδή, τοῦ ἄντρα καί τῆς γυναίκας, εἶναι κατά τόν Ἀριστοτέλη διπλή. Σέ προοπτική μετά-βιολογική, «τῆς γενέσεως ἔνεκεν» καί σέ προοπτική πρακτική «διά τήν σωτηρίαν», δηλαδή τή συντήρηση τῆς ζωῆς του¹¹.

Γιά νά καταλήξουμε λοιπόν στόν ὀρισμό τῆς οἰκογένειας περνᾶμε μέσα ἀπό τίς δύο βασικές διανθρώπινες σχέσεις¹²: «Ἀνάγκη δεῖ πρῶτον συνδυάζεσθαι τοὺς ἄνευ ἀλλήλων μὴ δυναμένους εἶναι, οἷον θῆλυ μὲν καί ἄρρεν τῆς γενέσεως ἔνεκεν.... ἄρχον δέ φύσει καί ἀρχόμενον διά τήν σωτηρίαν». Εἶναι ἀνάγκη, πού ὑπαγορεύεται στοὺς ἀνθρώπους ἀπό τήν ἴδια τους τή φύση ὁ δεσμός αὐτός, ἄντρα-γυναίκα. Δέν μποροῦν νά ὑπάρξουν χωριστά («ἄνευ ἀλλήλων») καί «συνδυάζονται» χάριν τῆς τεκνοποιίας («τῆς γενέσεως ἔνεκεν»).

Ὁ δεσμός αὐτός ἄρρενος καί θήλεος, πού ὑπαγορεύεται, ἀπό τήν ἴδια τους τή φύση στοὺς ἀνθρώπους, εἶναι καί ἡ πρώτη κοινωνία.

Ἀπό τή φύση ἐπίσης ὅμως καθορίζεται, ποιός θά εἶναι ἐκεῖνος στήν πρώτη αὐτή κοινωνία, πού θά καθοδηγεῖ καί ποιός θά εἶναι ἐκεῖνος, πού θά καθοδηγεῖται¹³. ὁ ἄνδρας ἢ ἡ γυναίκα; Στό σημεῖο αὐτό βλέπουμε ὅτι ὁ

9. Κ. Δεσποτόπουλος, *Ἡ οἰκογένεια κατ' Ἀριστοτέλη*, (Ἀναζητήσεις τομ. 1, σελ. 211, ἔκδοσις Ἑλληνική Ἀνθρωπιστική Ἐταιρεία, Ἀθήνα 1977).

10. *Πολιτικά Α'*, 1252a 28-30.

11. Κ. Δεσποτόπουλος: *Ἡ οἰκογένεια κατ' Ἀριστοτέλη*, (Ἀναζητήσεις, τόμ. 1 σελ. 215. Ἐκδ. Ἑλληνική Ἀνθρωπιστική Ἐταιρεία, Ἀθήνα 1977).

12. *Πολιτικά Α'*, 1252a 26-31.

13. Στή σχέση αὐτή ἄντρα-γυναίκα ἀντιστοιχεῖ κάπως τή σχέση δεσπότη - δούλου. «Φύσει μὲν οὖν διώρισταί τό θῆλυ καί τό δοῦλον». Εἶναι χαρακτηριστικό, ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης στή σχέση δεσπότη - δούλου ἀντιπαρατάσσει τή σχέση ἄντρα - γυναίκα. Ἡ ἐντύπωση ἢ μᾶλλον προκατάληψη γιά τήν ἡγεμονική καί δεσποτική θέση τοῦ ἄντρα στήν οἰκογένεια καί τῶν γυναικῶν ἀντίθετα σέ ὑποτακτική ἐμφανίζεται νά στηρίζεται καί σέ πιό βαθεῖα προκατάληψη, γιά τή

Ἄριστοτέλης εἰσάγει μία κοινωνική νομοτέλεια καθώς χαρακτηρίζει τή σχέση ἄντρα καί γυναίκας ὡς δεδομένη καί ἀναγκαία καί ὑπαγορευμένη ἀπό τή φύση καί ὡς πρῶτο ἀναβαθμό γιά τή διαμόρφωση συνθετότερων κοινωνικῶν σχηματισμῶν ὑπαγορευμένο ἐπίσης ἀπό τή φύση¹⁴.

3. Στοιχεῖα εὐγονικῆς

Βασικό λοιπόν στοιχεῖο τῆς οἰκογένειας, κρίσιμο γιά τή διαιώνιση τοῦ εἴδους, ἡ τεκνοποιία, «ἡ τεκνοποιία» πού ἡ ἐπίτευξή του καί ἀποτελεῖ τό ἕνα σκέλος τοῦ πρῶτου διανθρώπινου δεσμοῦ, γίνεται ἀντικείμενο τῆς ἰδιαίτερης μέριμνας ἀπό τό φιλόσοφο πού ἀξιώνει ἀπό τό νομοθέτη μέτρα εὐγονικῆς.

Τά μέτρα αὐτά πού συχνά θυμίζουν τίς πιό προοδευμένες ἀντιλήψεις τῆς ἐποχῆς μας ἀφοροῦν διάφορους παράγοντες, καί ἤδη τήν καταλληλότητα τῆς ἡλικίας τοῦ ζευγαριοῦ: «δεῖ δ' ἀποβλέποντα νομοθετεῖν ταύτην τήν κοινωνίαν πρὸς αὐτούς τε καί τόν τοῦ ζῆν χρόνον, ἵνα συγκαταβαίνωσι ταῖς ἡλικίαις ἐπὶ τόν αὐτόν καιρόν καί μή διαφωνῶσιν αἱ δυνάμεις τοῦ μέν ἔτι δυναμένου γεννᾶν τῆς δέ μή δυναμένης, ἢ ταύτης μέν τοῦ δ' ἀνδρός μή (ταῦτα γάρ ποιεῖ καί στάσεις πρὸς ἀλλήλους καί διαφοράς). Οἱ σύζυγοι δηλαδή πρέπει νά ἔχουν τήν πρέπουσα ἡλικία. Νά μήν εἶναι οὔτε πολύ νέοι οὔτε πολύ γέροι, καί νά ἔχουν ἐρωτική ἡλικία σέ ἀντιστοιχία μεταξύ τους παρά τήν ἀσυμμετρία τῆς γενετικῆς ἡλικίας τῶν ἀνδρῶν καί τῶν γυναικῶν. Πραγματικά δέχεται σάν ὄριο κατά κανόνα στή γενετική ἱκανότητα γιά μέν τούς ἄντρες τό ἑβδομηκοστό ἔτος, γιά δέ τίς γυναῖκες τό πεντηκοστό ἔτος¹⁵.

Καί παρατηρεῖ: "Ὅταν εἶναι πολύ νεαροί κατά τήν ἡλικία οἱ σύζυγοι, τότε, ὅπως συμβαίνει καί στά ζῶα, τά παιδιά πού γεννιοῦνται εἶναι μικρόσωμα¹⁶. Οἱ δέ γυναῖκες, ὅταν γεννοῦν πολύ νέες, ὑποφέρουν περισσότερο καί

νοημοσύνη καί τή βούληση τῶν γυναικῶν: «Ὁ μέν γάρ δοῦλος ὅλως οὐκ ἔχει τό βουλευτικόν, τό δέ θῆλυ ἔχει μέν, ἀλλ' ἄκυρον, ὁ δέ παῖς ἔχει μέν ἀλλ' ἀτελές». (*Πολιτικά Α'*, 1260a 11-13). "Ἐχουν δηλαδή οἱ γυναῖκες τήν ἱκανότητα νά σκέπτονται, ἀλλά ὄχι καί νά ἀποφασίζουν. Ἡ δυσπιστία πρὸς τίς γυναῖκες εἶναι παράδοση στήν ἀρχαία ἐλληνική κοινωνία, θαθεῖα ριζωμένη μέχρι τίς μέρες μας. Κατά τόν Ἄριστοτέλη, ἡ γυναῖκα ἔχει μόνο συμβουλευτική γνώμη στά γενικά ζητήματα τοῦ σπιτιοῦ, «εἰς ἐκεῖνα ὅσα γυναικί ἀρμόζει». (*Ἠθικά Νικομάχεια*, Θ 12-1160).

14. *Πολιτικά Α'*, 1252 b 30-35.

15. *Πολιτικά Η'*, 1335 a 7-10 «Ἐπεὶ γάρ ὠρισταί τέλος τῆς γεννήσεως, ὡς ἐπὶ τό πλεῖστον εἰπεῖν ἀνδράσι μέν ὁ τῶν ἑβδομήκοντα ἐτῶν ἀριθμὸς ἔσχατος, πενήκοντα δέ γυναιξί, δεῖ τήν ἀρχήν τῆς συζεύξεως κατά τήν ἡλικίαν εἰς τούς χρόνους καταβαίνειν τούτους».

16. *Πολιτικά Η'* 1335 a 11-17 «Ἔστι δ' ὁ τῶν νέων συνδυασμὸς φαῦλος πρὸς τήν τεκνοποιίαν ἐν γάρ πᾶσι ζώοις, ἀτελῆ τά τῶν νέων ἔκγονα, καί θηλυτόκα μᾶλλον καί μικρά τήν μορφήν, ὥστ' ἀναγκαῖον ταῦτό τοῦτο συμβαίνειν καί ἐπὶ τῶν ἀνθρώπων, τεκμήριον δέ ἐν ὅσαις γάρ τῶν πόλεων ἐπιχωριάζει τό νέους συζευγνύναι καί νέας ἀτελεῖς καί μικροί τά σώματα εἰσίν».

κινδυνεύουν. Γι' αυτό τό λόγο, ὅτι ὑποφέρουν περισσότερο οἱ γυναῖκες κατά τή νεαρά ἡλικία, λέγεται ὅτι δόθηκε ὁ χρησμός εἰς τούς Τροιζηνίους, ἐπειδή πέθαιναν πολλές γυναῖκες κατά τόν τοκετό¹⁷. Ἀκόμα πρέπει νά ἀποφεύγονται οἱ γάμοι τῶν πολύ νέων γυναικῶν, ὥστε νά ἐξασφαλιστεῖ ἡ σωφροσύνη, γιατί οἱ γυναῖκες, ἐάν πολύ νέες γνωρίσουν τό σαρκικό ἔρωτα, γίνονται περισσότερο ἀκόλαστες («ἔτι δέ καί πρὸς σωφροσύνην συμφέρει τάς ἐκδόσεις ποιεῖσθαι πρεσβυτέραις ἀκολαστότεραι γάρ εἶναι, δοκοῦσι νέαι χρησάμεναι ταῖς συνουσίαις», 1335a 22-24). Ἡ σύζευξη, κατά τό φιλόσοφο, πρέπει νά γίνεται γιά μέν τίς γυναῖκες ἀπό τό 18ο ἔτος καί ἔπειτα γιά δέ τούς ἄντρες γύρω στό 37ο¹⁸.

Καί αὐτό γίνεται διότι κατά τήν ἡλικίαν αὐτή βρίσκονται σέ ἀκμή τά σώματά τους. Ἀπό τούς εὐγονικά ὀρθούς αὐτούς γάμους θά γεννηθοῦν ὑγιῆ καί ρωμαλέα παιδιά, πού θ' ἀποτελέσουν τήν κοινωνία τῆς ὀρθῆς Ἀριστοτέλειας Πολιτείας¹⁹. Ἐκτός τῆς καταλλήλου ἡλικίας σπουδαῖοι παράγοντες εἶναι ἡ πνευματική καί σωματική ὑγεία τῶν συζύγων²⁰.

Ἐπίσης οὐσιώδη σημασία ἐμφανίζονται νά ἔχουν οἱ κλιματολογικές συνθηκές. Ὅπως, οἱ ἐπικρατοῦντες ἄνεμοι ἢ ἀκόμα καί οἱ ἐποχές π.χ. οἱ βόρειοι ἄνεμοι εἶναι προτιμότεροι τῶν νοτίων, ὁ χειμῶνας τοῦ καλοκαιριοῦ²¹. Ἐπίσης ἡ ἄσκηση τοῦ σώματος ἄντρῶν καί γυναικῶν πρέπει νά εἶναι ὅμοια, ὄχι ὁμως σάν ἐκείνη τῶν ἀθλητῶν, πού ἀποβλέπει στήν ἄσκηση ἑνός

17. *Πολιτικά Η'* 1335 a 17-19. Ὁ χρησμός πρὸς τούς Τροιζηνίους γιά τόν ὁποῖο μιᾶ ὁ Ἀριστοτέλης εἶναι μᾶλλον ἐλλιπής. Πιθανόν, ὁ χρησμός ὀλόκληρος, ὅπως λέει ὁ Κοραῆς νά ἦταν ὁ ἐξῆς: «Πρὸς τόν σπορητόν, ὧ Τροιζήνιοι, γαμοῦντες ἀποβλέπετε μόνον, ἀλλ' οὐ καί πρὸς τήν τῶν καρπῶν κομιδήν».

18. *Πολιτικά Η'* 1335a 27-29. «Διό τάς μέν ἀρμόζει περί τήν ὀκτωκαίδεκα ἐτῶν ἡλικίαν συζευγνύναι, τούς δ' ἐπτά καί τριάκοντα ἢ μικρόν».

19. Ἡ ἰδέα τῆς εὐγονικῆς ὑπάρχει ἤδη στόν Πλάτωνα, (*Πολιτεία* 458 E' – 460 B'), ὅπου ἐμφανίζεται συνυφασμένη μέ τό θεσμό τῶν ἱερῶν γάμων. Οἱ ἱεροί γάμοι γίνονται κατά τούς ὁρισμούς τῆς Πολιτείας τοῦ Πλάτωνος, μέ τήν εὐνοια τῶν θεῶν καί τήν ἐποπτεία τῶν ἀρχόντων, ὥστε νά ἐξασφαλίζονται οἱ καλύτερες προϋποθέσεις γιά εὐγονία. Σύμφωνα μέ τό θεσμό αὐτό, ὅσες φορές οἱ ἄρχοντες τό θεωρήσουν ἀναγκαῖο ἢ σκόπιμο, ἀποβλέποντας στίς ἀνάγκες τοῦ πληθυσμοῦ, διαλέγουν ἀπό τίς γυναῖκες, πού ἔχουν συμπληρώσει τό 20ό ἔτος τῆς ἡλικίας τους καί ἀπό τούς ἄντρες, πού ἔχουν συμπληρώσει τό 30ό καί σχηματίζουν μέ κλῆρο ζευγάρια. Πολλές φορές ὁμως, γιά τόν σκοπό τῆς εὐγονίας οἱ ἄρχοντες ἀλλάζουν τούς κλήρους, ὥστε νά σχηματίζουν ζευγάρια συνδυάζοντας «τούς ἀρίστους ταῖς ἀρίσταις». Φροντίζουν μάλιστα οἱ ἄρχοντες, ὥστε ὅσοι ἔχουν ἀριστεύσει στόν πόλεμο ἢ σέ κάποια ἄλλη πράξη νά μετέχουν συχνότερα στούς ἱερούς γάμους, καί ἔτσι νά γεννιοῦνται περισσότερα παιδιά ἀπό τέτοιους ἐκλεκτούς γάμους. Ὁ χρόνος συμμετοχῆς κατ' ἀρχήν στούς ἱερούς γάμους διαρκεῖ γιά μέν τούς ἄντρες ἀπό 25 μέχρι τά 35, γιά δέ τίς γυναῖκες ἀπό 24 ἐτῶν ἕως 35.

20. *Πολιτικά Η'*, 1334b 29-32.

21. *Πολιτικά Η'*, 1335b 1-5.

μόνο μέλους. Ἀνάγκη εἶναι ἐπίσης νά φροντίζουν καί οἱ ἔγκυες γυναῖκες γιά τή σωματική τους κατάσταση, νά μήν εἶναι ὀκνηρές καί νά τρώγουν τροφές μέ μεγάλη θρεπτική ἀξία: «Χρή δέ τάς ἐγκύους ἐπιμελεῖσθαι τῶν σωμάτων, μή ραθυμούσας μηδ' ἀραιᾷ τροφῇ χρωμένας» (1335, 12-14). Καί αὐτό πρέπει νά τό φροντίζει ἡ Πολιτεία. Νά καθορίζει δηλαδή ἡμέρα πού νά μεταβαίνουν πεζῇ οἱ ἔγκυες γυναῖκες νά προσφέρουν λατρεία στούς θεούς, πού ἔχουν τήν προστασία τῶν γεννήσεων²². Ἐπειτα ἡ ψυχική καί διανοητική κατάσταση τῶν ἐγκύων πρέπει νά βρίσκεται σέ ἡρεμία, γιατί τά παιδιά πού βρίσκονται στήν κοιλιά τους ἀντλοῦν δύναμη ἀπό αὐτές ὅπως τά φυτά ἀπό τό χῶμα: «Τήν μέντοι διάνοιαν τούναντίον τῶν σωμάτων ραθυμοτέρως ἀρμόττει διάγων ἀπολάβοντα γάρ φαίνεται τά γεννώμενα τῆς ἐχούσης ὡσπερ τά φυόμενα τῆς γῆς»²³.

Ἐνα ἄλλο σημεῖο, τό ὁποῖο πρέπει νά τύχει προσοχῆς εἶναι ὁ χρόνος τῆς ἡλικίας, κατά τόν ὁποῖο πρέπει νά ἀρχίζει ἡ σύζευξη τοῦ ἀντρα καί τῆς γυναίκας καί πόσο πρέπει νά διαρκεῖ τό ἔργο τῆς τεκνοποίησης²⁴. Διότι τά παιδιά πού θά γεννηθοῦν ἀπό πρεσβυτέρους, δηλαδή αὐτούς πού ἔχουν ὑπερβεῖ τό πεντηκοστόν ἔτος τῆς ἡλικίας τους²⁵ ἢ ἀπό πολύ νέους, τά παιδιά αὐτά θά εἶναι ἀσθενικά καί κατά τά σώματα καί κατά τό μυαλό. Γι' αὐτό ἡ διάρκεια τοῦ χρόνου τοῦ ἱκανοῦ πρὸς τεκνοποίηση πρέπει νά καθορίζεται σύμφωνα μέ τήν ἀκμή τῆς διανοητικῆς κατάστασης. Αὐτή δέ ἡ ἀκμή τῆς διανοητικῆς κατάστασης συμπίπτει στούς περισσότερους ἀνθρώπους κατά τήν ἡλικίαν ἐκείνη τήν ὁποῖαν ἔχουν προσδιορίσει ὀρισμένοι ποιητές²⁶, οἱ ὁποῖοι καθορίζουν τίς ἡλικίες τῶν ἀνθρώπων μέ τόν ἀριθμό ἑπτά, κατά τήν ἡλικία δηλαδή τῶν 49 μέ 50 ἐτῶν.

Ὅταν ὁ ἀνθρωπος, σύμφωνα μέ τή θεωρία τοῦ φιλοσόφου, ὑπερβεῖ κατά τέσσερα ἢ πέντε ἔτη τήν ἡλικία αὐτή, πρέπει νά ἐγκαταλείψει τίς γεννήσεις τῶν παιδιῶν, ἀλλά θά πρέπει χάριν τῆς υἰείας του μόνον, νά ἔρχεται σέ

22. Πολιτικά Η', 1335b 14-16.

23. Πολιτικά Η', 1335b 16-19.

24. Πολιτικά Η', 1335b 26-31 «Ἐπεὶ δ' ἡ μὲν ἀρχὴ τῆς ἡλικίας ἀνδρὶ καὶ γυναικὶ διώρισται, πότε ἄρχεσθαι χρὴ τῆς συζεύξεως, καὶ πόσον χρόνον λειτουργεῖν ἀρμόττει πρὸς τεκνοποιίαν ὀρίσθω. Τὰ γάρ τῶν πρεσβυτέρων ἔκγονα, καθάπερ τὰ τῶν νεωτέρων, ἀτελῆ γίγνεται καὶ τοῖς σώμασι καὶ ταῖς διανοίαις, τὰ δὲ τῶν γεγηρακότων ἀσθενῆ».

25. Ὡς γ η ρ ἄ σ α ν τ ε ς ὁ Ἄριστοτέλης ἐννοεῖ ἐκείνους, οἱ ὁποῖοι κατά τόν καθορισμὸν τῶν ἡλικιῶν ἀπὸ τόν Ἴπποκράτη, ἔχουν ὑπερβεῖ τό 56ο ἔτος τῆς ἡλικίας τους.

26. Ἐκ τῶν ποιητῶν φαίνεται, ὅτι ἐδῶ ὁ Ἄριστοτέλης ἐννοεῖ τόν Σόλωνα, ὁ ὁποῖος διαιρώντας τήν ἡλικία τοῦ ἀνθρώπου κατά ἑπταετίες, θεωρεῖ σάν περίοδο τῆς μεγίστης διανοητικῆς ἀκμῆς τήν ἐβδόμη ἑπταετία, δηλ. τήν ἡλικία τῶν 50 χρόνων, γιά τήν ἀκρίβεια τῶν 49 ἐτῶν καὶ λέγει σχετικά: «ἑπτά δὲ νοῦν καὶ γλῶσσαν ἐν ἐβδόμασι μεγ' ἄριστος», δηλ. ὁ ἀνθρωπος εἰς τήν ἡλικίαν τῶν 7 ἑπταετιῶν – 49 ἐτῶν – εἶναι κατά τήν διάνοιαν καὶ τόν λόγον εἰς μεγίστην ἀκμήν.

σαρκική έπαφή, χωρίς νά έπιφέρει γέννηση παιδιών²⁷. Σχετικά τώρα μέ τή σαρκική έπαφή μέ άλλη γυναίκα, (έννοεί έκτός τής νομίμου) έκ μέρους του άντρα ή μέ άλλον άντρα έκ μέρους τής γυναίκας, ό φιλόσοφος διδάσκει, ότι αυτό δέν είναι σωστό νά συμβαίνει, έφ' όσον ύπάρχει ό δεσμός μέ τό νόμιμο σύζυγο. Έάν όμως αποδειχθεί, ότι κατά τό διάστημα, στό όποίο μπορεί νά τεκνοποιεί, διαπράττει παρόμοιες πράξεις, δηλαδή, όπως θά λέγαμε σήμερα, διαπράττει τό άδίκημα τής μοιχείας, τότε πρέπει νά τιμωρείται μέ ποινή τέτοια, πού νά άρμόζει στό άδίκημά του²⁸.

4. Έ βιολογική βάση τής κοινωνικότητας του άνθρώπου

Στό Α' Βιβλίο των *Πολιτικών* του ό 'Αριστοτέλης, άφου κάνει τή διάκριση των φύλων, των ζώων²⁹ και των ατόμων, πού άποτελούν τήν κοινωνία, λέει ότι ή πόλη άποτελεί τήν ολοκλήρωση μιās κοινωνίας, άποτελεί δηλ. αυτοσκοπό³⁰.

Γιά νά αποδείξει λοιπόν αυτό, χρησιμοποιεί ως παράδειγμα τίς βιολογικές και φυσικές ύπάρξεις π.χ. ό άνθρωπος, τό άλλογο³¹. Φύσεις δέ λέγονται τά όντα εκείνα, πού έχουν αυτάρκεια από πλευρās άπαρτισμού και σάν τελικό σκοπό τό άκρο άγαθό. Και ή πόλη λοιπόν άποτελεί μία φύση, όπως ό άνθρωπος, καθώς και αυτάρκεια έχει γιατί άποτελείται από πολλά μέλη. Τήν κοινωνική δέ διαβίωση ό 'Αριστοτέλης τή θεωρεί σάν φυσική αναγκαιότητα, σάν ένα χωρο από όπου ό άνθρωπος δέν μπορεί νά διαφύγει. Διαφορετικά πρέπει νά θεωρείται υπάνθρωπος ή υπεράνθρωπος, θηρίο ή θεός³².

27. *Πολιτικά Η'* 1335 b 35-39. «Τό δέ λοιπόν υγείας χάριν ή τινος άλλης τοιαύτης αίτίας φαίνεσθαι δεί ποιουμένους τήν όμιλίαν».

28. *Πολιτικά Η'* 1335b 38-40, 1336a 1-3. «Περί δέ τής προς άλλην ή προς άλλον, έστιν μέν άπλως μή καλόν άπτόμενον φαίνεσθαι μηδαμή μηδαμως, όταν άνήρ ή και προσαγορευθῆ πόσις περί δέ τόν χρόνον τόν τής τεκνοποιίας εάν τις φαίνεται τοιοϋτόν τι δρών, άτιμία ζημιούσθω πρεπούση προς τήν άμαρτίαν».

29. *Πολιτικά Α'* 1252a 24-35, 1252b 27-35, 1253a 1-9.

30. Κ. Δεσποτόπουλος, «*Έ Η οικογένεια κατ' Αριστοτέλη*» (Ανάτυπο από τόν τόμο 'Αναζητήσεις). Ό 'Αριστοτέλης κάνει βαθειά τήν τομή διαχωρισμού του άνθρώπου από τά άλλα ζώα. Γράφει για τά ζώα: «Μέχρι γάρ τούτου ή φύσις αυτών έλλήλυθε, του έχειν αίσθησιν λυπηρού και ήδέος και ταϋτα σημαίνειν άλλήλοις» (- *Πολιτικά Α'*, 1253a 12-14). Δηλ. τά ζώα φθάνουν μόνον μέχρι του σημείου νά αισθάνονται λύπη ή ευχαρίστηση. Αντίθετα ό άνθρωπος έχει λόγο, «λόγον μόνον άνθρωπος έχει των ζώων», «έπί τό δηλούν έστι τό συμφέρον και τό θλαθερόν, ώστε και τό δίκαιον και τό άδικον». (*Πολιτικά Α'*, 1253a 13-17).

31. *Πολιτικά Α'*, 1252b 30-35, 1253a 1-2 «Διό πασα πόλις φύσει έστιν,.... ταϋτην φαμέν τήν φύσιν είναι εκάστου, ωςπερ άνθρώπου, ίππου, οίκίας έτι τό ου ένεκα και τό τέλος θέλτιστον, ή δ' αυτάρκεια τέλος και θέλτιστον».

32. *Πολιτικά Α'*, 1253a 3-8.

Ἰδιαίτερα ὁ ἄνθρωπος εἶναι κοινωνικό ζῶο, περισσότερο καί ἀπό τίς μέλισσες καί τὰ ἄλλα ζῶα³³, πού θεωροῦνται κατ' ἐξοχήν κοινωνικά, γιατί διαθέτει τόν ἔναρθρο λόγο³⁴.

Ἐνῶ στά ζῶα ἡ φύση ἔχει δώσει μόνο κραυγή, γιά νά ἐκφράσουν τή δυσαρέσκεια ἢ εὐχαρίστηση³⁵, στόν ἄνθρωπο ἔχει δώσει τό λόγο μέ τόν ὁποῖο ἐκδηλώνει τό συμφέρον ἢ ἐπιζήμιον, τό δίκαιο ἢ ἄδικο. Μόνο ὁ ἄνθρωπος ἔχει ἀντίληψη τοῦ ἀγαθοῦ καί τοῦ κακοῦ ἢ ἄλλων δυνατοτήτων καί ἀξιῶν. Τό κράτος - πόλη προηγεῖται τοῦ ἀτόμου³⁶.

Γιατί ἀφοῦ τό ἄτομο μόνο του δέν μπορεῖ νά ζήσει, σημαίνει ὅτι ἡ ὑπαρξή του προϋποθέτει τήν ὑπαρξή μιᾶς πολιτείας μέσα στήν ὁποία ὀλοκληρώνεται. Στούς ζωντανούς ὀργανισμούς ἡ ἰδέα τοῦ ὅλου προηγεῖται τῶν ἐπί μέρους μελῶν, τὰ ὁποῖα ἀπαρτίζουν τό ὅλον. Θά καταστραφεῖ καί τό ἐπί μέρους, ὅπως συμβαίνει μέ τόν θάνατον τῶν ζώντων ὀργανισμῶν. Ὅταν ἐπέλθει ὁ θάνατος ἀχρηστεύονται καί τὰ μέλη. «Καί πρότερον δὴ τῆ φύσει πόλις ἢ οἰκία καί ἕκαστος ἡμῶν ἐστίν. Τό γάρ πρότερον ἀναγκαῖον εἶναι τοῦ μέρους ἀναιρουμένου γάρ τοῦ ὅλου οὐκ ἔσται πούς οὐδέ χεῖρ εἰ μή ὁμώνυμος, ὡσπερ εἰ τίς λέγοι τήν λιθίνην διαφθαρεῖσα γάρ ἔσται τοιαύτη, πάντα δέ τῷ ἔργῳ ὠρισταί καί τῆ δυνάμει, ὥστε μηκέτι τοιαῦτα ὄντα οὐ λεκτέον τὰ αὐτά εἶναι ἀλλά ὁμώνυμα. Ὅτι μὲν οὖν ἡ πόλις καί φύσει πρότερον ἢ ἕκαστος, δῆλον εἰ γάρ μή αὐτάρκης ἕκαστος χωρισθείς, ὁμοίως τοῖς ἄλλοις μέρεσιν ἔχει πρὸς τό ὅλον, ὁ δέ μή δυνάμενος κοινωνεῖν ἢ μηδέν δεόμενος δι' αὐτάρκειαν οὐδέν μέρος πόλεως, ὥστε ἢ θηρίον ἢ θεός»³⁷.

Ἀξίζει νά σημειωθεῖ, ὅτι τό χωρίο αὐτό περιέχει τὰ σπέρματα τῆς ἀργότερα ἀναπτυχθείσης θεωρίας στήν κοινωνιολογία τῆς λεγόμενης «ὀργανικῆς», πού θεωρεῖ τήν κοινωνική σύνθεση ὡς ὀργανική ἐνότητα, ὅμοια μέ ἐκείνη τῶν ζώντων ὀργανισμῶν (Βόρμς, Νοβίκωφ, Σπένσερ, Λίλιενφελντ).

Ἡ ἀντίληψη βέβαια αὐτή ἔχει διατυπωθεῖ καί ἀπό τόν Πλάτωνα. Ἀργότερα τή βλέπουμε στίς κοσμοπολίτικες θεωρίες τῶν Στωϊκῶν πού θεωροῦν τήν ἀνθρωπότητα σάν ἐνιαῖο σῶμα κατά τό θέλημα θεοῦ κοσμικοπνευματικά ὀργανῶμένο.

Ἡ ἴδια ἀντίληψη ἐπικρατεῖ καί σέ ὅλο τό Μεσαίωνα. Τή βρίσκουμε ἀκόμα καί σέ παρερμηνεία τοῦ δόγματος τοῦ Ἀποστόλου Παύλου «Καθάπερ

33. Πολιτικά Α', 1253a 30-35.

34. Πολιτικά Α', 1253a 10-12 «Οὐδέν γάρ, ὡς φαμέν, μάτην ἢ φύσις ποιεῖ λόγον δέ μόνον ὁ ἄνθρωπος ἔχει τῶν ζῶων... ὁ δέ λόγος ἐπί τῷ δηλοῦν ἐστί τό συμφέρον καί τό βλαβερόν ὥστε καί τό δίκαιον καί τό ἄδικον».

35. Πολιτικά Α', 1253a 13-17.

36. Πολιτικά Α', 1253a 17-30.

37. Πολιτικά Α', 1253a 20-30.

γάρ ἐν ἐνί σώματι μέλη πολλά ἔχομεν τά δέ μέλη πάντα οὐ τήν αὐτήν ἔχειν πρᾶξιν. Οὕτως οἱ πολλοί ἐν σῶμα ἐσμέν ἐν Χριστῷ, ὁ δέ καθείς ἀλλήλων μέλη³⁸.

Κατ' Ἀριστοτέλη τά μέλη τοῦ σώματος δέν μποροῦν νά κάνουν κανένα ἔργο μόνα τους, ἄρα κάθε ἓνα χωριστά εἶναι ἄχρηστο καί ἄσκοπο. Κάθε ἓνα ἔχει τό δικό του προορισμό καί τή δική του σκοπιμότητα σέ σχέση πάντα μέ τό ὅλο. Ὅπως λοιπόν τά ὄντα ἀπαρτίζονται ἀπό τά ἐπί μέρους στοιχεῖα καί ὅλα μαζί συνενούμενα ἀπαρτίζουν ἓνα ὀλοκληρωμένο ὄν, ἔτσι καί τά ἐπί μέρους μέλη τῆς κοινωνίας ἀποτελοῦν μία ἄρμονική ὀλότητα. Σ' ὅλα τά ὄντα ὑπάρχει αὐτή ἡ πολλαπλότητα τῶν στοιχείων καί τῶν ἀντιστοιχῶν σκοπῶν, εἴτε ἀποτελοῦνται ἀπό ἐπί μέρους ἄτομα, ὅπως ἡ ἀνθρώπινη κοινωνία ἢ τό μελίσι, εἴτε ἀποτελεῖται ἀπό ἐπί μέρους μέλη, ὅπως τό σῶμα. Εἶναι δέ ἱεραρχημένη ἡ θέση κάθε μέλους στό σύνολο ἀκόμα καί στά ἄψυχα π.χ. στή μουσική κλίμακα³⁹.

Αὐτό ἔκδηλα συμβαίνει στά ζῶα τά ὁποῖα ἀποτελοῦνται ἀπό ψυχή καί σῶμα. «Τό δέ ζῶον πρῶτον συνέστηκε ἐκ ψυχῆς καί σώματος, ὧν τό μέν ἄρχον τό δέ ἀρχόμενον»⁴⁰. Δηλαδή καί στά ζῶα τό μέν σῶμα εἶναι προορισμένο ἀπό τή φύση νά κυβερνιέται, ἐνῶ ἡ ψυχή νά κυβερνᾷ⁴¹. Αὐτή ἡ διάκριση γίνεται στά ὄντα πού δέν ἔχουν ἐκτραπεῖ ἀπό τό φυσικό προορισμό τους. Στά ὑγιῆ ὄντα ἡ ψυχή κυβερνᾷ τό σῶμα, τό δέ ἐπιθυμητικό πρέπει νά κυβερνιέται ἀπό τή νόηση⁴².

Ἡ σχέση αὐτή δέν εἶναι μόνο φυσική, ἀλλά καί σκόπιμη. Ἀντίθετα ἡ ἐξίσωση ὄλων τῶν στοιχείων, τοῦ σώματος ἢ τῆς κοινωνίας θά εἶχε σάν συνέπεια νά ζημιωθοῦν ὅλα τά μέλη. Ἐτσι οἰκοδομεῖ τήν κοινωνικοπολιτική θεωρία του ὁ Ἀριστοτέλης πού ἀναφέρεται στή διάκριση καί ἄρμονική σύνθεση τῶν μελῶν τῆς κοινωνίας εἴτε εἶναι ἡ οἰκογένεια εἴτε εὐρύτερος κοινωνικός σχηματισμός.

38. *Πρός Ρωμαίους*, XII, 4. *Πρός Κορινθίους Α'*, XII, 12-27.

39. *Πολιτικά Α'*, 1254a 25-35 «Ἐν ἅπασιν ἐμφαίνεται τό ἄρχον καί τοῦτο ἐκ τῆς ἀπάσης φύσεως ἐνυπάρχει τοῖς ἐμψύχοις καί γάρ ἐν τοῖς μή μετέχουσι ζωῆς ἐστι τις ἀρχή, οἷον ἀρμονίας».

40. *Πολιτικά Α'*, 1254a 24-40 1254 1-20.

41. *Πολιτικά Α'*, 1254 5-6.

42. *Πολιτικά Α'*, 1254 6-7. «Ἡ μέν γάρ ψυχή τοῦ σώματος ἄγει δεσποτικήν ἀρχήν, ὁ δέ νοῦς τῆς ὀρέξεως πολιτικήν καί βασιλικήν».

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Hamelin: *Le system d'Aristote*, Paris 1920.

L. Ross: *Aristotle*, London 1923.

Jaeger: *Aristoteles, Grundlegung einer geschichte seiner entwicklung*, Berlin, 1923.

Fr. X. Svoboda: *L'esthetique d'Aristotle*, (Paris, 1927)

Γ. Παλαιολόγος: *Ἡ ἀντίθεσις ἐν τῇ ψυχολογικῇ ἐρεύνῃ*.

Chans Driech: *Διδασκαλία περί πραγματικότητας* (1923).

Κ. Δεσποτόπουλος: *Ἡ οἰκογένεια κατ' Ἀριστοτέλη* (Ἀνάτυπον ἀπό τόν τόμο «Ἀναζητήσεις», Ἀθήνα 1977).

Κ. Δεσποτόπουλος: *Μελετήματα φιλοσοφίας* (Κεφ. Ἀριστοτέλης, Ἀθήνα 1977).

Κ. Δεσποτόπουλος: *Περί τῆς προαιρέσεως κατ' Ἀριστοτέλη* 1963, (Ἀθήνα 1977).

Γ. Ἀντωνόπουλος: *Λεξικό φιλοσοφικῶν ἐννοιῶν*, Ἀθήνα 1972.

Γ. Ἀντωνόπουλος: *Φιλοσοφία τῆς Ἱστορίας Α' καί Β' μέρος*. Παραδόσεις (1971).

Κ. Γεωργούλη: *Ἀριστοτέλης ὁ Σταγειρίτης*. (1962)

Allan: *The Philosophie of Aristotle*. (1952).

M. Moreau: *Aristotle et son Ecole*. (Paris).